

Wpłynął do redakcji: 7.10.2025
Przyjęty do druku: 30.11.2025

<http://dx.doi.org/10.16926/sit.2025.04.04>

Krzysztof KOŚCIAŃSKI*

GENEZA I DZIAŁALNOŚĆ STOWARZYSZENIA PRACY SPOŁECZNO- WYCHOWAWCZEJ IM. MARSZAŁKA JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO W CZĘSTOCHOWIE W LATACH 1927–1939

Jak cytować [how to cite]: Kościański K., *Geneza i działalność Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Częstochowie w latach 1927–1939*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2025, t. 8, nr 4, s. 67–85.

The origin and activities of the Marshal Józef Piłsudski Association for Social and Educational Work in Częstochowa in the years 1927–1939

Abstract

The article analyzes the origins, structure, and activities of the *Stowarzyszenie Pracy Społeczno-Wychowawczej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego* (Society for Social and Educational Work named after Marshal Józef Piłsudski) in Częstochowa during the years 1927–1939. Based on archival sources, official documentation, and press materials, the study reconstructs the process of the organization's formation and its role in the local social and sporting life. Operating within the framework of the Sanation ideology and the state program of civic education, the Society pursued educational, cultural, and athletic objectives, culminating in the construction of the *Ognisko Obrony Niepodległości* ("Center for the Defense of Independence") a complex of both symbolic and educational significance. A particularly important role within the Society was played by the sports club *Brygada*, whose athletic achievements and ideological orientation reflected the broader aims of the Second Polish Republic. The analysis presents the Society as an example of how state ideology permeated the sphere of physical culture, contributing to the development of local sports institutions that combined athletic, educational, and patriotic functions.

Keywords: Society for Social and Educational Work, Częstochowa, Józef Piłsudski, sports facilities, sport, Brygada Częstochowa.

* <https://orcid.org/0000-0002-5848-5325>; dr; Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa, Polska; e-mail: k.koscianski@ujd.edu.pl (autor korespondencyjny)

Streszczenie

W artykule zaprezentowano genezę, strukturę i działalność Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Częstochowie w latach 1927–1939. Na podstawie źródeł archiwalnych, dokumentacji urzędowej i prasy odtworzono proces powstania organizacji oraz jej rolę w lokalnym życiu społecznym i sportowym. Stowarzyszenie, działając w duchu ideologii sanacyjnej i programu państwowego wychowania obywatelskiego, realizowało cele oświatowe, kulturalne i sportowe, czego kulminacją była budowa Ogniska Obrony Niepodległości – kompleksu o znaczeniu symbolicznym i wychowawczym. Szczególną rolę w działalności stowarzyszenia odegrało Koło Sportowe Brygada, którego sukcesy sportowe i ideowy charakter wpisywały się w założenia II RP. Analiza ukazuje SPSW jako przykład mechanizmu przenikania ideologii państwowej w sferę kultury fizycznej oraz budowy lokalnych ośrodków sportowych o funkcji wychowawczej i patriotycznej.

Słowa kluczowe: Stowarzyszenie Pracy Społeczno-Wychowawczej, Częstochowa, Józef Piłsudski, obiekty sportowe, sport, Brygada Częstochowa.

Wprowadzenie

Przejęcie władzy przez obóz sanacyjny w wyniku zamachu majowego w 1926 r. stanowiło jedno z ważniejszych wydarzeń w historii II Rzeczypospolitej. Zmiana układu politycznego oznaczała nie tylko konsolidację władzy wykonawczej wokół osoby marszałka Józefa Piłsudskiego, ale również zapoczątkowanie nowej polityki społecznej, której celem było ukształtowanie modelu obywatela lojalnego wobec państwa, zdyscyplinowanego i sprawnego fizycznie. W myśl wytycznych wychowanie fizyczne miało stanowić etap wprowadzający do przysposobienia wojskowego. W jego ramach istotną rolę przypisywano grom sportowym oraz dyscyplinom strzeleckim i jeździeckim. Kluczowym elementem nowego programu pozostawał jednak wymiar moralny oraz ideowo-wychowawczy. Realizacja tych założeń została rozdzielona pomiędzy szkoły, wojsko, samorządy oraz organizacje sportowe i społeczne. Wdrażanie planu przebiegło stosunkowo szybko, głównie dzięki zaangażowaniu podpułkownika Juliusza Ulrycha. Dnia 10 listopada 1926 r. Rada Ministrów podjęła uchwałę dotyczącą popierania i rozwoju wychowania fizycznego, co umożliwiło formalne wprowadzenie odpowiednich struktur organizacyjnych¹. Następnie 28 stycznia 1927 r. Rada Ministrów wydała rozporządzenie powołujące Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFIPW), Radę Naukową Wychowania Fizycznego oraz Wojewódzkie, Powiatowe i Miejskie Komitety Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Jednostki te były odpowiedzialne za koor-

¹ J. Kęsik, *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998, s. 72–73; D. Dudek, *Józef Piłsudski wobec problemów kultury fizycznej (1910–1935)*, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków 2004, s. 93–94.

dynację działań w zakresie kultury fizycznej oraz przygotowania obronnego społeczeństwa².

Organizacją, która odgrywała kluczową rolę w promowaniu wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, był Związek Strzelecki. Był on zakorzeniony w tradycji piłsudczykowskiej, traktując sprawność fizyczną jako fundament przygotowania młodzieży do służby państwowej. Na łamach czasopisma „Strzelec” (oficjalnego organu towarzystwa) podkreślano znaczenie gimnastyki, gier zespołowych i marszów terenowych jako elementów kształtujących dyscyplinę, odporność i umiejętność współdziałania. Ważnym problemem, na który zwracano uwagę, było umasowienie sportu, którego uprawianie powinno być możliwe na ogólnodostępnych obiektach sportowych³. Szczególny nacisk kładziono na sporty strzeleckie oraz ćwiczenia o charakterze taktycznym, które uznawano za praktyczne narzędzia przygotowania obywateli do obrony państwa⁴. W publikacjach akcentowano również wychowanie patriotyczne, przedstawiając aktywność fizyczną jako środek budowania silnego charakteru, odpowiedzialności i przywiązania do idei państwowych. Dzięki temu Związek Strzelecki ukazywano jako organizację zdolną do realizacji założeń państwowego programu wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego.

W pierwszej fazie rządów sanacyjnych (1926–1930), zwłaszcza w związku z obchodami dziesięciolecia odzyskania niepodległości, zauważalny był dynamiczny rozwój organizacji o charakterze sportowym i wychowawczym, które ideowo i symbolicznie nawiązywały do tradycji legionowej. Ich powstawanie miało charakter zarówno oddolny, jak i sterowany przez administrację państwową i struktury wojskowe. Wiele z tych organizacji przyjmowało nazwy bezpośrednio odnoszące się do dziedzictwa Legionów Polskich i osoby Marszałka, czego przykładem są kluby i stowarzyszenia funkcjonujące pod nazwami takimi, jak Strzelec (m.in. w Przemyślu, Radomiu i Lublinie) czy Legion (Lwów). Ważnym elementem w propagowaniu kultury fizycznej była budowa obiektów sportowych, które miały nie tylko funkcję praktyczną, ale i propagandową – jako symbole rozwoju państwa pod rządami sanacji. Często też nadawano im imię Józefa Piłsudskiego, co wzmacniało ich wymiar ideowy i podkreślało rolę Marszałka jako patrona zarówno odrodzonego państwa, jak i ruchu sportowo-wychowawczego⁵.

² E. Małolepszy, *Kultura fizyczna i przysposobienie wojskowe w Częstochowie i powiecie częstochowskim w latach 1918–1939*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 1996, s. 31; J. Wojtycza, *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego jako element koordynacji systemu bezpieczeństwa w II RP w latach 1927–1939*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2012, nr 2 (VII), s. 79.

³ „Związek Strzelecki” 1928, nr 47, s. 2–3.

⁴ „Związek Strzelecki” 1927, nr 3, s. 9–10; „Związek Strzelecki” 1928, nr 44–45, s. 42–43.

⁵ D. Dudek, *Józef Piłsudski. Protaktor polskiego sportu i ruchu olimpijskiego*, Fundacja Centrum Edukacji Olimpijskiej, Warszawa 2005, s. 136–142.

W latach 1927–1931 dzięki wysiłkom władz państwowych, jak i samorządowych, oddano do użytku ponad 100 boisk, 900 bieżni i kortów tenisowych, 15 skoczni narciarskich oraz 40 torów saneczkowych⁶.

Metody i problemy badawcze

W przygotowaniu artykułu wykorzystano następujące metody badawcze: analizę źródeł historycznych, syntezę, indukcję, dedukcję oraz metodę porównawczą.

Sformułowano następujące problemy badawcze:

1. Jaką rolę odegrało Stowarzyszenie Pracy Społeczno-Wychowawczej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w rozwoju kultury fizycznej i wychowania obywatelskiego w Częstochowie w okresie międzywojennym?
2. W jaki sposób działalność SPSW wypełniała ogólnopolski program budowy państwa poprzez sport i przysposobienie wojskowe w II Rzeczypospolitej?

Wyniki i dyskusja

Organizacja sportu w Częstochowie po odzyskaniu przez Polskę niepodległości wiązała się ściśle z działalnością organizacji legionowych. Powołany w 1919 r. Klub Sportowy (KS) Częstochovia działał pod patronatem Komendy Obwodu Związku Strzeleckiego w Częstochowie, a od 1920 r. jego zawodnicy występowali już jako drużyna piłki nożnej Związku Strzeleckiego. Dwa lata później, z inicjatywy kół wojskowych, utworzono KS Częstochowa, będący kontynuacją Częstochovii. W jego władzach dominowali działacze związani z obozem legionowym, m.in. Ludwik Iwaszko, Alfred Franke i Ireneusz Łęgosz. Klub funkcjonował do 1925 r., kiedy to z powodu trudności finansowych cały jego inwentarz przekazano Częstochowskiemu Klubowi Sportowemu (CKS)⁷. Istotną rolę w promocji wychowania fizycznego i sportu w mieście odegrały również stacjonujące jednostki wojskowe, przede wszystkim 27. Pułk Piechoty oraz 7. Pułk Artylerii Polowej. Dysponowały one boiskami i zapleczem, które wykorzystywano do ćwiczeń wojskowych, jak i udostępniano lokalnej młodzieży oraz organizacjom sportowym. Dzięki temu wojsko stało się jednym z kluczowych środowisk wspierających rozwój kultury fizycznej w Częstochowie w latach dwudziestych XX w.

Działacze wywodzący się z kręgów wojskowych oraz organizacji paramilitarnych aktywnie uczestniczyli w życiu publicznym Częstochowy. Wpisując się

⁶ T. Surma, *Stosunek władz państwowych do rozwoju kultury fizycznej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Health Promotion & Physical Activity” 2019, 3 (8), s. 19–20.

⁷ K. Kościański, *Od La Czenstochovienne do Rakowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2024, s. 83.

w ogólnopolskie działania na rzecz umacniania niepodległości i rozwijania idei państwowego wychowania, lokalne środowisko sympatyków tych koncepcji podjęło inicjatywę utworzenia stowarzyszenia prowadzącego szeroką działalność społeczno-wychowawczą wśród mieszkańców. W rezultacie 9 listopada 1927 r. powołano Stowarzyszenie Pracy Społeczno-Wychowawczej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego (SPSW). W miesiącach jesiennych 1927 r. opracowano statut, który został zatwierdzony reskryptem Wojewody Kieleckiego L/B.P. 4 z dnia 4 stycznia 1928 r. i zarejestrowany pod numerem 1492⁸. Zgodnie ze statutem stowarzyszenie odwoływało się do

tradycji stuletniej walki o niepodległość, w której przejawiały się najwyższe siły moralne narodu polskiego, i dąży do ich utrwalenia i spotęgowania, jako podstaw siły wewnętrznej i potęgi Państwa⁹.

Realizację tego nadrzędnego zadania przewidywano poprzez organizowanie odczytów i obchodów narodowych, wydawanie czasopism i publikacji, tworzenie czytelni, bibliotek, ochronek, domów ludowych i żołnierskich, a także działalność w zakresie przysposobienia wojskowego. Statut zakładał ponadto wspieranie oraz współpracę z instytucjami i stowarzyszeniami społecznymi, wychowawczymi, oświatowo-kulturalnymi, a także z organizacjami Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego w dążeniu do wspólnych celów.

Pierwszym prezesem zarządu wybrano Tadeusza Dańca (major, 27. Pułk Piechoty). Na początku 1929 r. na Walnym Zebraniu zrezygnował on ze stanowiska na skutek pracy zawodowej w sztabie 7. Dywizji Piechoty i skierowania do 63. Pułku Piechoty w Toruniu. Nowym prezesem został A. Franke, pełniący w tym czasie funkcję kierownika Sekcji Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego przy Miejskim Komitecie Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Częstochowie (MKWFiPW)¹⁰. Decyzja ta, choć formalnie oznaczała przekazanie kierownictwa w ręce osoby cywilnej, miała również znaczenie symboliczne. Władze wojskowe dążyły w ten sposób do stworzenia wrażenia, iż SPSW funkcjonuje niezależnie od bezpośredniego wpływu struktur wojskowych, co miało sprzyjać jego dalszemu rozwojowi i legitymizacji w oczach lokalnej społeczności. W 1930 r.¹¹ wybrany został nowy zarząd stowarzyszenia, który przed-

⁸ Archiwum Państwowe w Częstochowie (APCz), Teki Ignacego Sowały, sygn. 25, Materiały, notatki dotyczące historii częstochowskich klubów sportowych, Historia SPSW, s. 41; J. Nowak, *Ruch sportowy w Częstochowie w latach 1887–1939*, [praca doktorska], AWF, Wrocław 1973, s. 172. W opracowaniu J. Nowaka podano, że stowarzyszenie było zarejestrowane pod numerem 24.

⁹ APCz, Teki Ignacego Sowały, sygn. 15, Materiały dotyczące Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej, Statut Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej, s. 1.

¹⁰ Wcześniej sprawował m.in. funkcję wiceprezesa Kieleckiego Związku Okręgowego Piłki Nożnej i prezesa Częstochowskiego Podokręgu Piłki Nożnej.

¹¹ W Tekach Ignacego Sowały podany został 1929 r., nie zgadza się to jednak z przydziałem wojskowym Władysława Czaplińskiego i Mariana Kowalskiego, którzy przybyli do Częstochowy w 1930 r.

stawiał się następująco: A. Franke (doktor, działacz społeczny) – prezes¹², Michał Dzieciołowski (dyrektor Częstochowskich Zakładów Włókienniczych Stradom) – wiceprezes, Władysław Czapliński (podpułkownik, dowódca 27. Pułku Piechoty) – wiceprezes, Jan Skotnicki (prezes zarządu powiatowego częstochowskiego Związku Strzeleckiego), Ignacy Sowała (miejscowy piłkarz), Stanisław Piltz (doktor) – sekretarz, Alfred Szmekel (działacz sportowy) – skarbnik, Artur Franke (inżynier), Marian Kowalski (major, 27. Pułk Piechoty), Jan Studencki (kapitan, 27. Pułk Piechoty), Jan Janus (naczelnik Urzędu Skarbowego) i Tomasz Majer (kierownik Urzędu Pośrednictwa Pracy). W pracach zarządu SPSW uczestniczyli również prominentni przedstawiciele władz lokalnych i środowisk społecznych: Dominik Zbierski (senator), Stefan Wojnar-Byczyński (poseł na Sejm III kadencji, prezes częstochowskiego oddziału Związku Strzeleckiego), Wacław Kobylecki (dyrektor Komunalnej Kasy Oszczędności), Antoni Furmańczyk (dyrektor Ubezpieczalni Społecznej), A. Müller (nauczyciel) oraz Zofia Mońkowska (działaczka społeczna)¹³. Działacze SPSW, realizując założenia ideowe związane z kształtowaniem obywatela nowej Polski, podjęli działania zmierzające do budowy infrastruktury sportowej i wychowawczej. Ich inicjatywa wpisywała się w ówczesny paradygmat wychowania obywatelskiego i fizycznego, oparty na idei „patriotyzmu czynu”, sprawności fizycznej oraz mobilizacji społecznej dla dobra wspólnego.

Istotnym narzędziem realizacji celów statutowych oraz propagowania ideałów SPSW była działalność wydawnicza. Kierownictwo organizacji dostrzegało znaczenie prasy jako środka kształtowania opinii społecznej i mobilizacji sympatyków obozu piłsudczykowskiego. Dlatego wraz z powstaniem organizacji zainicjowano wydawanie lokalnego odpowiednika warszawskiego dziennika „Epoka”. Częstochowska gazeta ukazywała się od 1 października 1927 r. do 1 marca 1928 r., redagowana przez J. Kozickiego (działacza SPSW) i wykorzystywana głównie w okresie kampanii wyborczej 1927/1928¹⁴. Na początku 1928 r. SPSW rozpoczęło publikację tygodnika „Głos Czasu”, formalnie zatwierdzonego przez władze wojewódzkie i wyraźnie określanego jako „Organ Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej im. J. Piłsudskiego”. Pismo, redagowane przez Z. Mońkowską, służyło prezentacji życia społecznego, kulturalnego i gospodarczego regionu, a także popularyzacji założeń ideowych stowarzyszenia. Na jego łamach znalazła się również stała rubryka sportowa, w której publikowano wiadomości sportowe ze świata, Polski oraz z regionu. W jednym z numerów pierwszą stronę poświęcono znaczeniu sportu i wychowania fizycznego, w innym zaś

¹² Stowarzyszaniem kierował aż do końca jego funkcjonowania (1939).

¹³ APCz, Teki Ignacego Sowały, sygn. 25, Materiały, notatki dotyczące historii częstochowskich klubów sportowych, Historia SPSW, s. 41.

¹⁴ M. Mielczarek, *Polska prasa społeczno-polityczna w Częstochowie w latach 1918–1939*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, t. 20, nr 3, s. 67–68.

przedstawiono historię Częstochowskiego Klubu Sportowego, promując jego działalność¹⁵.

W pierwszych latach funkcjonowania działacze poszukiwali sposobności do realizacji zapisów statutowych, angażując się przede wszystkim w uroczystości upamiętniające odzyskanie przez Polskę niepodległości. 16 października 1928 r. w sali Rady Miejskiej w Częstochowie odbyło się posiedzenie organizacyjne Komitetu Obchodu 10. Rocznicy Wskrzeszenia Państwa Polskiego. Zostało zwołane z inicjatywy starostwa, magistratu oraz prezydium rady miejskiej. W odpowiedzi na zaproszenia przybyli przedstawiciele władz lokalnych, duchowieństwa, wojska, sądownictwa, nauczycielstwa, środowisk medycznych, handlowych i rzemieślniczych, a także reprezentanci większości organizacji społecznych i zawodowych. Tak szeroki udział stanowił świadectwo powszechnego zrozumienia doniosłości rocznicy i potrzeby jej godnego uczczenia. Przedsięwzięcia rocznicowe miały wykraczać poza ramy tradycyjnych uroczystości, takich jak pochody czy akademie. Ich celem było stworzenie trwałych, materialnych symboli upamiętniających odrodzenie państwa polskiego – tzw. żywych pomników. W skali ogólnopolskiej przyjęto formułę budowy obiektów o funkcjach oświatowych, społecznych czy zdrowotnych, finansowanych głównie ze składek społecznych i dobrowolnych darowizn mieszkańców. Podczas zebrania wśród zgłoszonych wniosków pojawiły się m.in. propozycje utworzenia spółdzielczego banku dla ubogich, prewentorium dla dzieci zagrożonych gruźlicą, czy budowy miejskiej łaźni. Szczególną uwagę zyskał jednak projekt zaprezentowany przez prezesa SPSW (T. Dańca), zakładający budowę Domu Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego, który miał jednocześnie pełnić funkcję ogniska kulturalno-oświatowego. Uzasadniając przewagę tej inicjatywy nad pozostałymi, argumentowano:

Powstanie takiego domu będzie właśnie odpowiadało pamiątkowej rocznicy odzyskania niepodległości Polski, podczas gdy inne, acz skądinąd bardzo wskazane zamierzenia, mają charakter potrzeb bieżących i nie wiążą się ściśle z uczczeniem dziesięciolecia wskrzeszenia Państwa, przy czym mogą być realizowane z dorocznie urządzanych imprez¹⁶.

Po dyskusji projekt SPSW uzyskał akceptację. Nadano mu symboliczną nazwę Ognisko Obrony Niepodległości, podkreślając jego ideowy charakter. W celu realizacji przedsięwzięcia powołano Obywatelski Komitet Budowy, odpowiedzialny za koordynację zbiorów oraz logistykę inwestycji. Formalnym gospodarzem planowanego obiektu zostało Stowarzyszenie Pracy Społeczno-Wychowawczej, które wystąpiło również z publicznym apelem do mieszkańców miasta, nawołując do zakupu cegiełek i finansowego wsparcia inicjatywy. Lista darczyń-

¹⁵ „Głos Czasu” 1928, nr 6, s. 1; nr 18, s. 1; M. Mielczarek, dz. cyt., s. 76.

¹⁶ APCz, Teki Ignacego Sowały, sygn. 16, Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej im. Józefa Piłsudskiego, wycinki prasowe dotyczące otwarcia boiska sportowego i poświęcenia kamienia węgielnego gmachu Ogniska Obrony Niepodległości, 10-lecie wskrzeszenia państwa polskiego – relacja, s. 6; „Goniec Częstochowski” 1928, nr 242, s. 2–3.

ców oraz wysokość przekazanych kwot były regularnie publikowane na łamach lokalnej prasy, stanowiąc wyraz społecznej mobilizacji i obywatelskiego poparcia dla projektu¹⁷.

Rada Miejska 28 lipca 1929 r. przekazała pod inwestycję parcelę o powierzchni 3 096,25 m², usytuowaną między ul. Kazimierza Pułaskiego, ul. św. Kazimierza, ul. św. Barbary i ul. 7 Kamienic. Teren ten wydzierżawiono SPSW. Część jego działaczy wywodziła się z Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), a następnie ze Związku Strzeleckiego. Wśród nich znajdował się m.in. ówczesny prezydent miasta R. Jarmułowicz¹⁸. Powiązania te mogły przyczynić się do uzyskania przez stowarzyszenie prawa do użytkowania atrakcyjnie położonego placu miejskiego, zlokalizowanego w bezpośrednim sąsiedztwie Jasnej Góry.

Pierwszym elementem inwestycji było boisko sportowe. Zarząd stowarzyszenia przystąpił do pracy i przy wydatnej pomocy magistratu – w formie przysyłanych ekip robotniczych – w okresie letnim teren boiska został całkowicie splantowany, wyrównany i jeszcze jesienią zasiano trawę. Przygotowano również bieżnię wokół terenu. Oficjalne otwarcie obiektu miało miejsce 29 maja 1930 r. i zgromadziło przedstawicieli władz państwowych, wojskowych, kościelnych, delegatów klubów sportowych oraz licznych mieszkańców miasta. Po uroczystym poświęceniu, którego dokonał ks. prałat Ziemniak, i przemówieniu A. Frankego, rozegrano mecz towarzyski pomiędzy drużynami CKS i Klubu Ogólno-Sportowego (KOS) „Victoria 1922” Częstochowa. Spotkanie zakończyło się remisem 1:1 i zostało przerwane z powodu nadchodzącej burzy¹⁹.

Wiosną 1930 r. rozpoczęto budowę centralnego elementu całej inwestycji – tzw. Ogniska Obrony Niepodległości. Projekt otrzymał wsparcie finansowe z funduszy państwowych i był szeroko promowany jako przykład inwestycji o charakterze narodowo-wychowawczym. Uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego, która odbyła się 28 września 1930 r., zgromadziła przedstawicieli najwyższych władz państwowych i samorządowych. Rząd reprezentował wiceminister Pracy i Opieki Społecznej gen. Stefan Hubicki, a z ramienia prezydium Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR) prof. Leon Kozłowski. Aktu poświęcenia dokonał biskup diecezji częstochowskiej Teodor Kubina, wygłaszając znamienne słowa:

Dom ogniska w przyszłości stanie się kuźnią mocnych charakterów i silnych serc natchnionych płomieniem miłości ojczyzny. Wierzę mocno, że Bóg Wszechmogący i Matka

¹⁷ „Goniec Częstochowski” 1928, nr 283, s. 3.

¹⁸ S. Nowak, *Z moich wspomnień*, cz. 3, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 1994, s. 258. Polska Organizacja Wojskowa (POW) – utworzona w sierpniu 1914 r. w Warszawie, jej zadaniem było szkolenie wojskowe młodzieży do walki dywersyjnej na tyłach wojsk rosyjskich. Częstochowa (wraz z powiatem) należała do okręgu V POW (później Va) z siedzibą w Piotrkowie; okręgowi podlegały obwody, a obwodom komendy lokalne obejmujące teren gminy. Pod koniec listopada 1918 r. rozpoczęto likwidację POW, jej członkowie zasiliли szeregi 27. Pułku Piechoty oraz innych jednostek Wojska Polskiego.

¹⁹ „Goniec Częstochowski” 1930, nr 124, s. 3; E. Małolepszy, dz. cyt., s. 18.

Najświętsza błogosławią dziełu poczętemu pod zawołaniem największego w Polsce człowieka Marszałka Józefa Piłsudskiego²⁰.

Oddanie do użytku kompleksu sportowego miało miejsce latem 1933 r. W gmachu dwukondygnacyjnym na parterze mieściły się m.in. szatnie, sale wykładowe i do ćwiczeń. Na pierwszym piętrze usytuowano pomieszczenie, gdzie uprawiano gimnastykę, a wyposażone było w stosowne ławki, kosze do piłki koszykowej oraz plac do gry w ringo. Była tu też mała sala gimnastyczna i trzy pokoje. Na drugim piętrze znajdowała się świetlica, dziewięć pokoi, natomiast z boku budynku – trybuna mieszcząca 1000 widzów. Był to jeden z najbardziej funkcjonalnych obiektów tego typu w II Rzeczypospolitej, pełniący zarówno funkcje sportowe, jak i wychowawcze²¹.

W II połowie lat trzydziestych XX w. z obiektów Ogniska Obrony Niepodległości korzystały i miały swoją siedzibę organizacje i towarzystwa prowadzące działalność sportową, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, m.in. MKWFiPW, Związek Strzelecki, Legion Młodych, Związek Byłych Więźniów Politycznych, Koło Sportowe (Koł.S) Brygada, podokręg Częstochowskich Gier Sportowych, Rejonowy Ośrodek Nauczycielski, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” oraz Komenda Obwodu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego²².

Obiekt SPSW od początku swojego istnienia pełnił funkcję nie tylko sportową, ale także wychowawczą. Odbывały się w nim odczyty tematyczne dla dzieci i młodzieży, występy grup teatralnych oraz imprezy o charakterze rozrywkowym. Dzięki aktywnej działalności prezesa stowarzyszenia, A. Frankego, stadion ten zyskał znaczenie jako ośrodek popularyzacji sportu oraz narzędzie realizacji celów społeczno-edukacyjnych. Boisko udostępniano lokalnym klubom sportowym oraz organizowano na jego terenie zawody międzymiastowe²³. Działania te generowały wpływy z wynajmu i sprzedaży biletów. Było ono jednak regularnie udostępniany nieodpłatnie, co wiązało się z obciążeniem finansowym wynikającym z kosztów organizacji wydarzeń oraz bieżącego utrzymania infrastruktury. Dodatkowym problemem było egzekwowanie należności od podmiotów wynajmujących stadion²⁴.

Skuteczna promocja i organizacja wydarzeń sportowych przyciągały liczną publiczność, a dogodna lokalizacja w pobliżu Jasnej Góry sprzyjała frekwencji za-

²⁰ „Express Częstochowski” 1930, nr 225, s. 4.

²¹ K. Kościański, *Infrastruktura sportowa dla potrzeb piłki nożnej w Częstochowie w okresie międzywojennym*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2021, t. 4, nr 3, s. 39.

²² E. Małolepszy, dz. cyt., s. 18.

²³ W 1932 r. obiekt został wybrany przez Polski Związek Piłki Nożnej jako miejsce rozegrania trzeciego meczu barażowego o awans do Polskiej Ligi Piłki Nożnej (zwanej dalej Ligą; nazwa najwyższego szczebla rozgrywek powołanego w 1927 r.) między Legią Poznań a Podgórzem Kraków.

²⁴ APCz, Teki Ignacego Sowały, sygn. 15, Materiały dotyczące Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej, korespondencja z KOS Victoria Częstochowa, s. 17–21.

równy mieszkańców, jak i przyjezdnych kibiców. Dzięki temu boisko szybko zyskało opinię jednego z najlepiej przygotowanych obiektów sportowych w województwie kieleckim, choć w skali ogólnopolskiej klasyfikowane było jako średniej rangi. W miarę postępującej budowy przyległego Gmachu Obrony Niepodległości, całość zaczęto określać mianem stadionu sportowego, co dodatkowo podkreślało jego wielofunkcyjny charakter.

Zdj. 1. Ognisko Obrony Niepodległości im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Częstochowie. APCz, Teki Ignacego Sowały, sygn. 18.

Łączny koszt budowy boiska wraz z gmachem wyniósł ponad 300 000 złotych. Wobec zmniejszenia dotacji państwowych, zarówno z budżetu centralnego, jak i wojewódzkiego oraz miejskiego, ciężar dokończenia inwestycji spoczął na stowarzyszeniu. Pomimo uzyskania kredytu z Ministerstwa Opieki Społecznej, w wysokości 15 000 złotych, SPSW znalazło się w trudnej sytuacji finansowej. W 1935 r. zalegało z płatnościami wobec wykonawców i dostawców, m.in. inż. Adama Stępkowskiego, Elektrowni Częstochowskiej, Fabryki Łączników oraz Państwowego Tartaku w Zagórz. Łączne zadłużenie wynosiło około 35 000 zł²⁵. Magistrat Częstochowy odmówił przyjęcia obiektu w formie darowizny obciążonej tak wysokim długiem. W tej sytuacji A. Franke zwrócił się do wojewody kieleckiego z propozycją przejęcia gmachu wraz z zadłużeniem i przeznaczenia go na potrzeby Wojewódzkiego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Realizacja tego planu wymagała zgody wojewody na zaciągnięcie przez miasto pożyczki w wysokości 15 000–18 000 zł w celu spłaty zobowiązań związanych z przejętym obiektem. Ostatecznie trudności finansowe udało się przezwyciężyć, a 31 października 1934 r., na mocy zawartej umowy,

²⁵ APCz, Teki Ignacego Sowały, sygn. 15, Materiały dotyczące Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej, korespondencja stowarzyszenia, s. 13, 30, 39.

Magistrat Miasta Częstochowy przejął administrację budynku i stadionu sportowego. Zarząd SPSW przekazał gmach Ogniska Obrony Niepodległości do dyspozycji władz, zachowując jedynie teren boiska sportowego oraz niezbędne pomieszczenie dla działalności Brygady²⁶.

Zgodnie z celami statutowymi oraz dysponując w początkowym okresie działalności znacznymi środkami finansowymi przeznaczonymi na rozwój kultury fizycznej, SPSW aktywnie wspierało lokalne inicjatywy społeczne oraz kluby sportowe²⁷. Szczególnym przedmiotem zainteresowania organizacji był CKS. Klub utrzymywał bliskie relacje z Komendą Garnizonu Częstochowskiego, co miało istotny wpływ na jego profil działalności, zwłaszcza w zakresie propagowania przysposobienia wojskowego. Ponadto od 5 stycznia 1927 r. był on oficjalnie wpisany na listę towarzystw cywilnych, do których przynależność była dozwolona wojskowym, co łączyło oba podmioty. Od chwili powołania Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej objęło ono CKS opieką organizacyjną i finansową, zapewniając mu m.in. dostęp do własnej infrastruktury sportowej. Współpraca ta nie miała charakteru przypadkowego, lecz wynikała z osobowych powiązań pomiędzy obiema strukturami. Znaczącą część działaczy CKS, w tym m.in. A. Franke, I. Sowała oraz A. Szmekel, pełniła równolegle funkcje w zarządzie SPSW. Ich podwójna afiliacja sprzyjała integracji działań obu organizacji oraz koordynacji celów wychowawczych i sportowych²⁸.

Z biegiem czasu CKS borykał się z rosnącymi trudnościami organizacyjnymi i finansowymi, co utrudniało dalszą samodzielną działalność. W odpowiedzi na pogarszającą się sytuację, po zakończeniu sezonu sportowego w 1930 r. rozpoczęte zostały rozmowy w sprawie przystąpienia CKS do SPSW jako sekcji sportowej. Zgodnie z wytycznymi zawartymi w statucie postanowiono przejąć akta i majątek CKS i z rozpoczęciem sezonu wiosennego w 1931 r. przystąpić do rozgrywek pod nazwą Koło Sportowe Brygada – sekcja Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego²⁹. Nazwa odzwierciedlała program SPSW, nawiązując do tradycji walk o niepodległość Polski pod wodzą patrona organizacji oraz do nazwy I Brygady Legionów Polskich. Dodatkowo podkreślały to oficjalne barwy koła: biało-czerwone.

Fuzję tę skrytykował oficjalny organ częstochowskich kół Narodowej Demokracji – tygodnik „Gazeta Narodowa”. Potępiono przyłączenie klubu do sanacyjnego organu jako „błąd zarządu”, który doprowadził do odejścia części zawodni-

²⁶ <https://gazetacz.com.pl/ognisko-niepodleglosci-im-marszalka-jozefa-pilsudskiego-21551/> [dostęp: 8.08.2025].

²⁷ APCz, Teki Ignacego Sowały, sygn. 15, Materiały dotyczące Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej im. Józefa Piłsudskiego, Statut SPSW, s. 1.

²⁸ K. Kościński, *Od La Czenstochovienne...*, s. 86.

²⁹ APCz, Teki Ignacego Sowały, sygn. 25, Materiały, notatki dotyczące historii częstochowskich klubów, Historia klubu, s. 7.

ków i utraty zaufania społecznego. Ten „atak” należy jednak odczytywać w kontekście szerszej rywalizacji endecji z sanacją i BBWR o wpływy w lokalnym środowisku sportowym. Faktem pozostaje, że kilku piłkarzy, w tym czołowy zawodnik Stanisław Kurek, opuściło klub³⁰.

Zdj. 2. Dyplom Koła Sportowego Brygada, działającego przy Stowarzyszeniu im. Marszałka Józefa Piłsudskiego (lata 30. XX w.). APCz, Teki Ignacego Sowały, sygn. 11.

W połowie lat trzydziestych XX w., po rozłamie w obozie BBWR, stowarzyszenie utraciło swoje polityczne i finansowe zaplecze, co wyraźnie osłabiło jego działalność³¹. Początkowo SPSW pełniło w Częstochowie wiodącą rolę w zakresie pracy społeczno-wychowawczej, przysposobienia wojskowego i upowszechniania sportu, realizując te zadania poprzez własne sekcje, działalność oświatową i posiadane obiekty. Jednak wraz ze wzrostem znaczenia PUWFIPW oraz jego miejskich struktur kompetencje te stopniowo przejmowały instytucje państwowe³². MKWFIPW potrzebował odpowiednich obiektów i zaplecza lokalowego, którymi dysponowało SPSW. To przyczyniło się do marginalizacji stowarzyszenia, którego rola w drugiej połowie lat trzydziestych systematycznie ma-

³⁰ J. Nowak, dz. cyt., s. 177; K. Kościański, *Od La Czenstochovienne...*, s. 88.

³¹ Protektorem działalności Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej był BBWR, który wspierał je zarówno organizacyjnie, jak i finansowo. Osłabienie pozycji BBWR na scenie politycznej, wynikające z narastających napięć wewnętrznych, a następnie jego rozwiązanie (decyzją Walerego Sławka 30 października 1935 r.), pozbawiło SPSW zaplecza politycznego i mecenatu.

³² W kwietniu 1935 r. doszło do podpisania umowy o współpracy pomiędzy PUWFIPW, Radą Naukową WF, Związku Polskich Związków Sportowych oraz Polskiego Komitetu Olimpijskiego. Ugruntowało to formalnie zwierzchnictwo PUWFIPW nad całym sportem w Polsce.

łała. Skromne dochody uzyskiwane z wynajmu gmachu i boiska sportowego nie wystarczały na utrzymanie drużyny piłkarskiej ani pozostałych sekcji. W konsekwencji, na początku 1934 r., wobec zmniejszenia dotacji wojewódzkich i miejskich, przeprowadzono reorganizację stowarzyszenia. W nowych warunkach zarząd SPSW zdecydował się przyznać Koł.S Brygada pełną autonomię organizacyjną i finansową, co uchroniło klub przed konsekwencjami problemów stowarzyszenia, wobec którego wkrótce interweniował komornik, zajmując część jego majątku³³.

Po formalnym odłączeniu się Koł.S Brygada od Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej (1934) więzi między obiema organizacjami nie zostały zerwane. Działacze stowarzyszenia, a zwłaszcza jego prezes A. Franke, nadal udzielali klubowi pomocy i poparcia w jego działalności sportowej, m. in. I. Sowała pełnił funkcję sekretarza w obu podmiotach. W uznaniu dotychczasowego, znaczącego wkładu SPSW w rozwój i popularyzację sportu, a także w kształtowanie postaw wychowawczych młodzieży, walne zebranie sekcji sportowych Brygady podjęło uchwałę o nadaniu A. Frankemu tytułu honorowego prezesa klubu. Decyzja ta miała na celu podkreślenie zasług stowarzyszenia w szerzeniu idei kultury fizycznej wśród szerokich kręgów społeczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem młodzieży szkolnej³⁴.

Samodzielne kierownictwo Brygady niezwłocznie przystąpiło do intensywnej działalności sportowej i organizacyjnej. 27 listopada 1935 r. klub został wpisany pod numerem 1282 do rejestru stowarzyszeń i związków kieleckiego Urzędu Wojewódzkiego³⁵. W dokumentacji rejestracyjnej złożonej do wojewody kieleckiego działacze odwoływali się do kontynuacji działalności SPSW. W piśmie wskazywano:

Jednocześnie pozwalamy sobie zaznaczyć, że Koło Sportowe „Brygada” nie jest stowarzyszeniem nowo powstającym: istnienie jego datuje się od roku 1927. Od tego roku istniało ono przy Stowarzyszeniu Pracy Społeczno-Wychowawczej im. Marszałka J. Piłsudskiego jako sekcja sportowa³⁶.

Jego majątek opierał się na wpisowym i składkach członkowskich, wpływach z imprez sportowych, zabaw i przedstawień, a także na subwencjach i darowiznach. Statut przewidywał szczególne ułatwienia dla oficerów i podoficerów Wojska Polskiego, którzy przyjmowani byli na podstawie zgłoszenia, bez konieczności głosowania, co wskazuje na utrzymanie ścisłych więzi klubu ze środowi-

³³ K. Kościański, *Od La Czenstochovienne...*, s. 88.

³⁴ APCz, Teki Ignacego Sowały, sygn. 25, Materiały, notatki dotyczące historii częstochowskich klubów, Historia klubu, s. 8.

³⁵ Archiwum Państwowe w Kielcach (APKiel), UWK, sygn. 3650, Stowarzyszenia i Związki Sportowe, Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach, s. 18.

³⁶ APKiel, UWK, sygn. 3650, Stowarzyszenia i Związki Sportowe, Pismo Koła Sportowego „Brygada” o rejestrację klubu, s. 1. W latach 1927–1930 nie istniała jednak takowa sekcja, a zdanie to miało prawdopodobnie uwiarygodnić i przyspieszyć rejestrację klubu. Działacze powoływali się zapewne na powiązania CKS z SPSW.

skiem wojskowym³⁷. O kontynuacji działań SPSW i narodowym charakterze Brygady świadczyły również jej barwy biało-czerwone oraz znak klubowy w formie tarczy z czerwonym tłem, przekątnym białym pasem i literą „B”.

Zarząd klubu składał się z prezesa i sześciu członków. Na walnym zebraniu w marcu 1935 r. na stanowisko prezesa powołano Rudolfa Ostriansky'ego (major)³⁸, który przygotował podwaliny organizacyjne dla prężnie działającego w późniejszych latach klubu. W latach 1935–1939 funkcję prezesa w kolejnych zarządach sprawował Stanisław Wołowicz (1936, 1938–1939) i Edgar Jose (1936–1938), dyrektor fabryki Peltzery w Częstochowie, która wspierała finansowo działalność klubu³⁹. Jego siedziba znajdowała się w gmachu Ogniska Obrony Niepodległości przy ul. K. Pułaskiego 2, który należał do SPSW.

W pierwszej połowie lat trzydziestych XX w. postępowała rozbudowa sekcji siatkówki kobiet prowadzonej przez Władysława Szora i Janinę Zaniewską. Dużym osiągnięciem było zdobycie I miejsca podczas zawodów Święta Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Częstochowie w 1934 r. W drużynie występowały m.in. Eleonora Chmurowa, Anda Barnetówna, Janina Zaniewska, Genowefa Plucikówna, Barbara Dymowiczówna, Jadwiga Jełowicka oraz Znamierowska. Również zespół męski odniósł istotny sukces – w 1936 r. wywalczył mistrzostwo podokręgu częstochowskiego. Do jego czołowych zawodników należeli: B. Głąb, Głowacki, Jałowiecki, W. Lisek, Łempicki, Serednicki, J. Smelczyński i J. Szymkowiak.

Największą aktywność organizacyjno-sportową w Koł.S Brygada prowadziła sekcja piłki nożnej, kierowana przez Adama Grzywacza. W latach 1934–1937 drużyna zdominowała rywalizację w podokręgu Częstochowa, czterokrotnie zdobywając tytuł mistrzowski. Równocześnie należała do czołowych zespołów województwa kieleckiego, trzykrotnie sięgając po mistrzostwo Kieleckiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej (KielOZPN). W pierwszym zwycięskim sezonie (1934) nie udało im się przebrnąć etapu okręgowego. Zespół przegrał decydujący mecz z Unią Sosnowiec 1:3. Kolejny sezon (1934/1935) to zmiana systemu rozgrywek na jesień/zima. Drużyna z Częstochowy tym razem triumfowała w rozgrywkach okręgowych po wygranej 1:0 z Radomskim Klubem Sportowym Radom w decydującym spotkaniu⁴⁰. Na szczeblu międzyokręgowym musiała jednak uznać wyższość Dębu Katowice (1:6, 0:0)⁴¹.

³⁷ APKiel, UWK, sygn. 3650, Stowarzyszenia i Związki Sportowe, Statut Koła Sportowego „Brygada” z 1935 r., s. 2.

³⁸ Nazwisko zapisywano również Ostrychański.

³⁹ K. Kościański, *Od La Czenstochovienne...*, s. 88.

⁴⁰ W rozgrywkach brały udział: Czeladzki Klub Sportowy Czeladź, Koł.S. Brygada Częstochowa, Radomski Klub Sportowy Radom i Starachowicki Klub Sportowy Starachowice.

⁴¹ APCz, Teki Ignacego Sowały, sygn. 26, Działalność sportowa sekcji piłki nożnej Orłąt, CKS i Brygada Częstochowa, Wyniki sportowe Brygady Częstochowa, s. 8–10.

Brak awansu na najwyższy poziom rozgrywek w sezonie skłonił działaczy do poszukiwania sposobów na wzmocnienie drużyny piłki nożnej i poprawę wyników. W lipcu 1934 r. prezes SPSW A. Franke (wcześniej związany m.in. z Victorią 1922) przedstawił projekt utworzenia silnego klubu piłkarskiego o zasięgu ogólnopolskim. Koncepcja zakładała konsolidację trzech lokalnych podmiotów: Brygady, Victorii oraz Turystów. Impulsem do tej inicjatywy była krytyczna ocena ówczesnych wyników sportowych częstochowskich drużyn, zwłaszcza w piłce nożnej, oraz wskazanie na rozproszenie sił i konkurencję organizacyjną jako główne przeszkody rozwoju. 11 sierpnia 1934 r. w prywatnym lokalu Frankego odbyło się zebranie przedstawicieli zainteresowanych klubów oraz zwolenników projektu. Dyskusja nie przyniosła jednak rozstrzygnięcia, a decyzję o ewentualnym połączeniu odłożono do kompetencji walnych zgromadzeń poszczególnych stowarzyszeń. W kolejnych tygodniach projekt nie uzyskał wymagającego poparcia: KS Turyści uchwalił sprzeciw wobec fuzji, a działacze KOS Victoria 1922 pozostawili inicjatywę bez odpowiedzi.

Choć próba umocnienia częstochowskiego piłkarstwa nie przyniosła oczekiwanych rezultatów, Brygada utrzymała wysoki poziom sportowy. W sezonie 1935/1936 klub sięgnął po mistrzostwo KielOZPN. W rywalizacji międzyokręgowej skutecznie współzawodniczyli z zespołami Łódzkiego Towarzystwa Gimnastyczno-Sportowego Łódź (okręg łódzki), Skody Warszawa (okręg warszawski) i Wojskowego Klubu Sportowego (WKS) Unia Lublin (okręg lubelski). Ostatecznie nie udało się Brygadzie awansować do Ligi – w turnieju finałowym lepsze okazały się Cracovia, Amatorski Klub Sportowy Chorzów i WKS Śmigły Wilno. Najbliższej promocji do najwyższej klasy rozgrywkowej drużyna była w sezonie 1936/1937. Po zwycięstwie w rozgrywkach okręgowych i międzyokręgowych dotarła do grupy finałowej, gdzie pokonała Unię Lublin i Śmigłego Wilno, lecz dwie porażki z Polonią Warszawa przesądziły o niepowodzeniu. Gorszy stosunek bramek spowodował, że do Ligi awansowały drużyny z Warszawy i Wilna. Protest częstochowskich działaczy, wskazujących na nieuprawniony występ jednego z zawodników stołecznego klubu (Ryszard Łysakowski zawodnik WKS Legia Warszawa), został przez Polski Związek Piłki Nożnej odrzucony⁴².

W 1938 r. powrócił pomysł działaczy Brygady dotyczący utworzenia wspólnego klubu pod nazwą Brygada–Turyści–Victoria 1934 (BTV). Tym razem motywacją była nie tylko stagnacja sportowa, lecz także pogłębiające się trudności finansowe wszystkich trzech organizacji. Mimo kolejnych rozmów i spotkań projekt ponownie nie został zrealizowany, co w ówczesnej prasie wiązano z ambicjami personalnymi i partykularyzmem działaczy. Analiza nieudanych prób konsolidacyjnych ukazuje aspiracje środowiska do stworzenia w Częstochowie ośrodka sportowego zdolnego do rywalizacji na poziomie ogólnopolskim, jak i bariery wynikające z lokalnych uwarunkowań społecznych i organizacyjnych.

⁴² Tamże, s. 17–18.

Brak poparcia tej inicjatywy odbił się na wynikach sportowych. Zespół z Częstochowy brał udział w rozgrywkach ligi okręgowej, gdzie kolejno zajął siódme (1937/1938) i drugie miejsce (1938/1939)⁴³. Region częstochowski w okresie międzywojennym nie doczekał się reprezentanta na najwyższym szczeblu rozgrywek piłki nożnej.

Najlepszym zawodnikiem Brygady był bramkarz Adolf Krzyk, reprezentant Polski w latach 1937–1939, znany również jako skuteczny egzekutor rzutów karnych. Do wyróżniających się zawodników należeli ponadto Antoni Głogowski, Jerzy Głowacki, Bolesław Lach, Włodzimierz Mauer, Wilhelm Polak i Marian Wawrzyniak.

Znaczące wyniki osiągnęli koszykarze Brygady, którzy w 1939 r. triumfowali w rozgrywkach podokręgu częstochowskiego, pokonując m.in. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” Częstochowa, WKS Częstochowa oraz KOS Victorię. Zdobyli mistrzostwo okręgu kieleckiego, dwukrotnie zwyciężając z Concorią Piotrków Trybunalski. Na szczeblu międzyokręgowym okazali się jednak słabsi od Cracovii i drużyny Kolejowego Przysposobienia Wojskowego z Katowic. Wysoką pozycję zajmowali również lekkoatleci, zaliczani do najlepszych zawodników Śląskiego Okręgowego Związku Lekkoatletycznego. Szczególną rolę odegrała skoczkini wzwyż Genowefa Plucikówna, reprezentantka Polski na arenie międzynarodowej. Bokserzy, których opiekunem był Władysław Szproch, w 1939 r. zdobyli mistrzostwo Częstochowy⁴⁴. Dorobek sportowy Brygady obejmował także boks, gry zespołowe, lekkoatletykę, łyżwiarstwo, szermierkę i tenis ziemny. W tych dyscyplinach rezultaty miały relatywnie mniejsze znaczenie.

Pomimo formalnego odłączenia się Koł.S Brygada od SPSW działalność klubu stanowiła kontynuację idei i dorobku stowarzyszenia w zakresie upowszechniania kultury fizycznej oraz wychowania obywatelsko-patriotycznego młodzieży. Rozdzielenie obu struktur miało charakter przede wszystkim organizacyjny i należy je postrzegać jako próbę zabezpieczenia ciągłości inicjatyw sportowych stowarzyszenia w nowych realiach prawnych i społecznych, a nie jako zerwanie więzi ideowych czy środowiskowych.

W czerwcu 1938 r. odbyło się Walne Zebranie członków SPSW, podczas którego omówiono kwestię dalszej działalności. Powołano Komisję Likwidacyjną, której prace koordynował wiceprezes Michał Dzięciołowski. Proces ten nie został jednak doprowadzony do końca z uwagi na wybuch II wojny światowej. W całym omawianym okresie funkcję administratora, sekretarza i kronikarza stowarzyszenia pełnił Ignacy Sowała, odgrywając istotną rolę w bieżącym kierowaniu pracami organizacji⁴⁵.

⁴³ Tamże, s. 39–42; K. Kościański, *Od La Czenstochovienne...*, s. 117–118.

⁴⁴ E. Małolepszy, dz. cyt. s. 65; E. Małolepszy, R. Janas, *Gry sportowe w Częstochowie w okresie II Rzeczypospolitej: zarys problematyki*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Kultura Fizyczna” 1997, z. 1, s. 59.

⁴⁵ APCz, Teki Ignacego Sowały, sygn. 25, Materiały notatki dotyczące historii częstochowskich klubów sportowych, Historia SPSW, s. 42.

Zakończenie

Analiza źródeł archiwalnych i prasowych wskazuje, że Stowarzyszenie Pracy Społeczno-Wychowawczej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Częstochowie stanowiło lokalny przykład realizacji państwowej polityki wychowawczej II Rzeczypospolitej. Sport, wychowanie fizyczne, przysposobienie wojskowe oraz edukacja tworzyły w tym modelu spójną całość, służącą kształtowaniu nowoczesnego, odpowiedzialnego i obywatelsko zaangażowanego społeczeństwa.

Działalność stowarzyszenia pozostawała w zgodzie z założeniami PUWFIPW, a jego inicjatywy – zwłaszcza budowa Ogniska Obrony Niepodległości – miały wymiar zarówno praktyczny, jak i ideowy, stanowiąc materialny symbol realizacji programu wychowania fizycznego i obywatelskiego w duchu odnowy państwowej.

Na płaszczyźnie lokalnej SPSW odegrało kluczową rolę w rozwoju infrastruktury sportowej, tworząc warunki do rywalizacji na szczeblu wojewódzkim i międzyokręgowym oraz kształtując zaplecze kadrowe dla polskiego sportu, czego przykładem była kariera reprezentanta kraju Adolfa Krzyka. Jednocześnie przyczyniło się do upowszechnienia wychowania fizycznego i integracji społecznej poprzez sport. Szczególne znaczenie miało Koło Sportowe Brygada, które stało się jednym z czołowych ośrodków piłkarskich województwa kieleckiego.

W szerszej perspektywie działalność SPSW wpisywała się w ogólnopolski nurt wychowania obywatelskiego i rozwoju kultury fizycznej w II RP. Była przykładem współdziałania środowisk społecznych, wojskowych i samorządowych na rzecz rozwoju sportu, czyniąc z Częstochowy jeden z ważniejszych ośrodków ruchu sportowego w regionie kieleckim.

DEKLARACJA BRAKU KONFLIKTU INTERESÓW

Autor deklaruje brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Geneza i działalność Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Częstochowie w latach 1927–1939*.

FINANSOWANIE

Autor nie otrzymał żadnego wsparcia finansowego w zakresie badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Geneza i działalność Stowarzyszenia Pracy Społeczno-Wychowawczej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Częstochowie w latach 1927–1939*.

WKŁAD AUTORÓW

Krzysztof Kościański: konceptualizacja; zarządzanie danymi; pozyskanie funduszy; przeprowadzenie badań; metodologia; administracja projektu; zasoby; nadzór; nadzór; wizualizacja; pisanie – pierwszy szkic; pisanie – recenzja i edycja.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

- a) Archiwum Państwowe w Częstochowie
 - Teki Ignacego Sowały;
- b) Archiwum Państwowe w Kielcach
 - Urząd Wojewódzki w Kielcach 1919–1939.

II. Prasa

- „Express Częstochowski” 1930.
- „Gazeta Częstochowska” 2017.
- „Głos Czasu” 1928.
- „Goniec Częstochowski” 1928, 1930, 1934.
- „Strzelec” 1927–1930.

B. Literatura

- Dudek D., *Józef Piłsudski wobec problemów kultury fizycznej (1910–1935)*, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków 2004.
- Dudek D., *Józef Piłsudski. Protektor polskiego sportu i ruchu olimpijskiego*, Fundacja Centrum Edukacji Olimpijskiej, Warszawa 2005.
- Kęsik J., *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- Kościański K., *Infrastruktura sportowa dla potrzeb piłki nożnej w Częstochowie w okresie międzywojennym*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2021, t. 4, nr 3, s. 29–46; <http://dx.doi.org/10.16926/sit.2021.04.17>
- Kościański K., *Od La Czenstochovienne do Rakowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2024.
- Małolepszy E., *Kultura fizyczna i przysposobienie wojskowe w Częstochowie i powiecie częstochowskim w latach 1918–1939*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 1996.
- Małolepszy E., Janas R., *Gry sportowe w Częstochowie w okresie II Rzeczypospolitej: zarys problematyki*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Kultura Fizyczna” 1997, z. 1, s. 57–61.
- Mielczarek M., *Polska prasa społeczno-polityczna w Częstochowie w latach 1918–1939*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, t. 20, nr 3, s. 51–81.
- Nowak J., *Ruch sportowy w Częstochowie w latach 1887–1939*, [praca doktorska], AWF, Wrocław 1973.

- Nowak S., *Z moich wspomnień*, cz. 3, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 1994.
- Surma T., *Stosunek władz państwowych do rozwoju kultury fizycznej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Health Promotion & Physical Activity” 2019, 3 (8), s. 17–22.
- Wojtycza J., *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego jako element koordynacji systemu bezpieczeństwa w II RP w latach 1927–1939*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2012, nr 2 (7), s. 79–86.